

S. F. KOLBUSZEWSKI

SENPRŪŠU HAPAX LEGÓMENA: BALTU UN SLĀVU LEKSIKA

Raksta nolūks ir mēģināt pierādīt, ka senprūšu E 465 *Cuncan* ir baltu cilmes vārds un, ka E 662 *Mosuco* un E 439 *Wilenikis* ir, pēc savas cilmes, slavismi.

Senprūšu XIII/XIV. gs. Elbingas vokabulārā ļoti lielā skaitā ir sastopami t. s. *hapax legómena*. Senprūšu *hypax legómena* sagādā grūtības kā no lekcijas viedokļa, tā arī no etimoloģijas viedokļa. Iztirzājumos par senprūšu leksikas problēmām un, jo sevišķi, pētījumos, kam sakars ar senprūšu vārdiem kas Elbingas vokabulārā uzejami tikai vienu vienīgu reizi vērā būtu ņemami sekoši pētīšanas metodoloģijas principi, kurus formulējuši E. Levis, V. Mažiulis, V. Toporovas.

Pirmkārt: senprūšu pētījumos aplūkojams būtu visu šo valodu un izlokšņu ģeogrāfiskais un hronoloģiskais konteksts, kuru mijiedarbības rezultātus atspoguļo senprūšu valodas pieminekļi XIII/XIV. gs. Senprūšu valodas izplatības teritorijā visā pilnībā vērā būtu ņemami ģermāņu-slāvu-baltu etnolingvistiskie kontakti (sal. Lewy E. IF XXXII 179).

Otrkārt: Elbingas vokabulāra leksikas pētījumos aplūkojama būtu vācu (lejasvācu un augšvācu) šķirkļu semantika. Pagājušā gadsimta atzinumi par vācu vārdu nozīmi Elbingas vokabulārā ne vienu reizi vien ietekmē un/vai apgrūtina prūšu šķirkļu nozīmes pareizu izklāsmi — un beigu beigās noved pie aplamiem secinājumiem senprūšu vārdu formas lietā: īpaši spilgti to ir pierādījis V. Mažiulis rakstu virknē Prūsu, etimoloģijos laikraksta *Baltistica* slejās un citur.

Treškārt: senprūšu leksikas pētījumos aplūkojama būtu vēlreiz Prūšu tekstu grafika. Attiecības starp burtu un skaņu, un starp grafēmu un fonēmu senprūšu valodas pierakstos un pieminekļos joprojām gaidīt gaida pētītājus (sal. Toporov ПЯ I 9–10).

Un — *last but not least*: — Pētījumos par senprūšu *hapax legómena* lietojami būtu salīdzinoši vēsturiskās metodes un — *sensu largo* — etnolingvistiskās metodes integrēšanas paņēmieni, kas raksturīgi Maskavas valodnieku videi (Toporov ПЯ I 6. lpp.).

S. F. Kolbuševskis ir aplūkojis dažus *hapax legómena* — vārģu ģeogrāfijas kontekstā — krājumā *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* za 1983 rok — (raksts iespešanā) un — vācu šķirkļu semantikas aspektā — laikrakst-

tā *Lingua Posnaniensis* XXVII, 1985, 31 – 39; šajā rakstā uzmanības centrā ir senprūšu grafikas problēmas.

Runājot par Elbingas vokabulāra rakstību, pētījumu pamatā liekams, kā liekas, sekošs atzinums kā vispārējs pieņēmums: visos rokrakstos vienmēr ir sastopamas rakstības kļūdas – no tā izriet st. c. īpašs pieņēmums, un proti, ka senprūšu Elbingas vokabulāra rokraksts neatšķiras šajā ziņā no pārējiem. Citiem vārdiem, par izejas punktu izraudzīti V. R. Šmolstīga teorētiskais konstatējums “I am especially dubious about excessive reliance (of linguists and philologists) on the written evidence of the texts (of dead languages)” (St. OP 102. lpp.) un V. Mažiula praktiskie eksperimenti senprūšu vārdu grafiskās formas rekonstruēšanā (sal. E 6 *Paycoran* = **paytoran*, E 595 *Stuckis* = **skutis*).

V. Mažiula sagatavotais izdevums divos sējumos, Prūšu kalbos paminklai, t. i. PKP I 1966, PKP II 1981, kas ietver 1/ senprūšu tekstu fotogrāfijas un 2/ komentārus senprūšu tekstiem, pētniekiem padarījis pieejamu ne tikai Elbingas vokabulāra transliterējumu – tātad it kā senprūšu tekstu kopiju, – bet arī padarījis pieejamu senprūšu tekstu oriģinālu.

./ Uz šā pamata varēja rasties jaunas senprūšu vārdu lekcijas un jauni etimoloģiski atzinumi. Gribētos šeit minēt – *pro domo sua* – V. Smočinska tēzi par to, ka senprūšu vārds E 670 *Wobsd'us* ir jālasa **Wobsd-(er)us*¹ un S. F. Kolbuševska lekcijas, kas attiecas uz: E 381 *Laitian*, E 562 *Locutis*, E 740 *Smicuto*² E 777 *Poaris*³ un E 465 *Cuncan*, E 662 *Mosuco*, E 439 *Wilenikis*, kas aplūkoti šajā rakstā.

Senprūšu vārda E 662 *Cuncan* lekcijas un etimoloģijas noskaidrošanā izšķirošā nozīme ir bijusi latviešu valodas datiem. Pētīšanas gaitā radās hipotēze, kas varētu būt noderīga slāvu etimoloģijas lietā (vācu *dunkel* : senpr. *cuncan* : latv. *dūkans* : poļu *gniady*); par to sk.: Kolbuševskis S. F. LP XXIX – (raksts iespiešanā)⁴.

1.0. Senprūšu E 465 *Cuncan* = **cūcan* „Brun“, t. i. ‘brūns’ (sal. *Топоров ПЯ IV 249–251 s. v. cucan*) vajadzētu lasīt, pēc manām domām, kā *tuncan* = [*tuncan*] : Elbingas vokabulārā *t* ir nereti samainīts grafiski ar *c* (sal., piem., Endzelīns SPV 140 s. v. *accodis* u. c.). Lekciju ar *t*- atbalsta galvenokārt tas, ka latviešu

¹ Smoczyński W. Le vieux-prussien *wobsd'us* E 670; lecture et étymologie // LP XXIX – (raksts iespiešanā).

² Kolbuszewski S. F. Slawizmy w języku staropruskim (The Slavic // Element in Old Prussian) // Sprawozdania Posnańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za 1983 rok – (raksts iespiešanā).

³ Kolbuszewski S. F. Apr. *Poaris*, E 777 = ‘Werre’ (Zur Etymologie der *hapax légomena* im Altpreussischen) // LP XXVII 31–39.

⁴ Kolbuszewski F. Weiteres zur Wichtigkeit des Lettischen für die slawische und baltische Etymologie // LP XXIX – (raksts iespiešanā).

izloksnēs ir pazīstams vārds *dungans* // *dunkans* (= latv. *dūkans*, adj., 'zirga spalvas apzīmējums' = poļu *gniady*), kas uzskatāms par kursismu (sal. Būga RR III 191).

Un maiņa starp Tenuis un Media ir pazīstamā parādība senprūšu valodā, sc. attiecībā pret lietuviešu un/vai latviešu valodu. (Sal.: senpr. *tunk-* : latv. *dung-*; senpr. *kirdīt* : lietuv. *girdėti*, sk. Топопов ПЯ III 375–376 s. v. *kirdīt* K III 69, 23).

2.0. Enciklopēdijā, uzšķirstījis raksta paraugus (kopš senseņiem laikiem – līdz mūsdienām), esmu atradis, ka latīņu rakstītais burts (= grafēma) *M* – viduslaikos – ir ļoti līdzīgs burtam *W*. Varēja tad būt, ka viduslaiku kopētājiem šād un tad bija gadījies pārprast pārrakstāmo tekstu un „*M*“ vietā ierakstīt *W*, jeb „*W*“ vietā ierakstīt *M*. Liekas, ka tikko teikto apstiprinā Simona v. Grūnava vokabulāra GrA un GrG eksemplāri: vācu šķirklim „Gerste“, t. i. mieži, atbilst attiecīgi senprūšu vārdu pieraksti ar *W*- un ar *M*- (sal. GrA 9/10 *Wayse* < **Mayse* PKP II 90 un GrG 14 „Maise“ PKP I 78). Lieko reizi to apstiprinā arī Simona v. Grūnava, sk. GrF, šķietamā senprūšu tēvreize: kā pierādījuši E. Frenkels LP II 119, V. Kiparskis Donum Balticum 226, V. R. Šmolstīgs St. OP 83, vārds *Myst-lalstibe* rakstāms $\text{ }_1\text{?}_1$ būtu **Wyffse/w/alstibe* un lasāms **visvalstība*.

Elbingas vokabulārā senprūšu vārdi E 439 **Wilenikis** un E 662 *Mosuco* ir jālasa, manuprāt, kā **Milenikis* un **Wosuco*. Pierādījumi šīm vārdu lekcijām ir meklējami (un ... atrodami) poļu dialektu leksikā. Pie tam: pirmā gadījumā, t. i. runājot par **Milenikis*, jaunā lekcija ļauj papildināt. A. P. Nepokupnija pētījumus un atzinumus par senprūšu slāvismiem un tiem atbilstošajām kašūbu leksikas izoglosām (Baltistica IX 2 171) un otrā gadījumā, t. i. runājot par **Wosuco*, jaunā lekcija izraisa vispārējā rakstura pārdomas par t. s. attīstības paralēlismiem dažādās valodās.

E 662 *Mosuco* „wohl 'Kleinerchen'“ = [*mazukā?*]: tradicionālā lekcija un etimoloģija saista šo vārdu ar senprūšu adverbu *massais* K 71, 21 'weniger' : liet. *māžas* = latv. *mazs* (Trautmans APSpr 380, Mažiulis PKP II 327, Endzelīns SPV 212). Starptautiskās baltistu konferences laikā Viļņā 1985. g. V. Smočinskis ir uzstājies ar jaunu vārda lekciju un etimoloģiju: „*Mosuco* < *Mosuco* „maigužē““ (Referātu tēzes, Vilnius 1985, 107. lpp.). Sekojot V. Smočinska hipotēzei un viņa norādēm, varētu senpr. E 662 *Mosuco* veidošanos rekonstruēt šādā veidā:

Mosuco < *Mosuco* // **mōguzō*
|s...c| < |c...s| // |g...z|
**mōguz-ō* = [*māguz-*] < **maiguz-*
|senpr.*-ō-| = [-ā-] < /baltu*-ai-|

: lietuviešu *maigužė* 'šermuonėlis?' LKŽ VII 735⁵. V. Smočinska rekonstrukcija ir ļoti sarežģīta no formas viedokļa un no semantikas viedokļa nav attaisnojama. Un proti: (vācu) „Weſele“ = E 662 = *Wiesel* 'zebiekste (Mustela nivalis)' nav tas pats kustonis kas (lietuviešu) *šermuonėlis* 'sermulis (Mustela erminea)'. Jau šis vienīgais apstākļis rāda, ka paļauties pilnīgi uz V. Smočinska lekciju un etimoloģiju nevar. Pie tam piebilstams vēl, ka sermulis Elbingas vokabulārā ir minēts iepriekšējā šķirklī, t. i. E 661: „Hermel“ – *Gaylux*, sal. PKP II 40.

E 662 **Wosuco* 'zebiekste' atdarinā, pēc manām domām, Ziemeļ – polijas dialektu **laszka* // **laszka* – poļu literārās valodas *lasica* 'zēbiekste'. Vārda fonoloģiskais sastāvs, liekas, pilnīgi to apstiprina (sal. skaņu attiecības diagrammā), grūtības sagādā vienīgi *W*- vārda sākumā.

xļ		M = W		E
a	R–	o	–kis	582
s	Ti–	s	–ties	184
z	Som–	u	–kis	537
k	Waldwi–	c	–o	406
a	Karczem–	o		382

Rietumģermāņu fonēmā */w/ (= grafēma *w*) ir puspatskanis (vācu termins: ein Halbvokal). Elbingas vokabulārā *W*- vācu rakstībā atspoguļo st. c. senprūšu, t. i. precizāk: – pomezāņu dialekta, protētisko skaņu, kuras fonētiskā vērtība ir līdzīga [ɥ]: vismaz tā par to izsakās J. Endzelīns FBR XV 86 skk., V. Mažiulis PKP II 251, V. R. Šmolstīgs St. OP 103. – Senajā poļu valodā, kā citās slāvu valodās, tika šķirts [l'] no [l]. Cieto un mīksto līdzskaņu korelācijas ietvaros, 1. t.s. lehitu pārskaņas un 2. reducēto patskaņu zušanas rezultātā, ir notikusi /l':/l/ opozīcijas fonoloģizēšanās (sal. Dejna K. Dialekty polskie. – Wrocław – Warszawa – Kraków etc., 1973, 114 lpp.). Neilgi pēc tam, apm. XII. – XIII. gs. (-?- S. K.) /l'/ un /l/ ceļi poļu valodā izšķīrušies, kad – izceļot [l']: [l] starpību fonētikas līmenīcietais /l/ bija pārvērties par /l/ un, līdz ar to, notikusi vecās opozīcijas defonoloģizēšanās. (Drīz pēc tam mīkstais /l'/ ticis pārveidots par /l/). Jau no fonēmu (/l' > /l/) poļu valodā realizēja fakultatīvi divos variantos: kā velāro /?/ [l] un kā labiālo [ɥ]. XVI. gs. vidū ir notikusi šo variantu distribūcijas izmaiņā, t. i. apmēram kopš tā laika fonēma /l/ (kas tiecās uz /ɥ/ pusi) tika realizēta kā [ɥ] (= galvenais variants) un kā [l] (= blakus variants.). 1515. gadā S. Zaborovs-

⁵ „Liet. *maigužė* 'šermuonėlis?': Maigužė yra pilka, graži, ilgesnė už žiurkę, laibesnė už žebenkštį J.“ – LKŽ VII 735. J. norāda uz A. Juškas-Juškeviča vārdnīcu rokrakstā, kurās daļa / Akukstuoties / iespiesta Pēterburgā 1897–1922, sal. LKŽ I² XXI.

kis – poļu rakstības sistēmā – ir ievēdis grafēmu *l* velārā */l/* apzīmēšanai, bet jau apm. XV. gs. vidū labiālā [*ɥ*] vietā ir dažos gadījumos./.

grafēma „w“ (piem., „wsni się“ = [*ɥsni sɛ*] = *lsni się* ‘es schimmert’ resp. ‘es blinket’ – Rospond S. Gramatyka historyczna języka polskiego. – Warszawa, 1973², 116. lpp.).

Vācu grafiskais pieraksts *„Wosuco“ ar „W-“ pierāda, varbūt, to, ka (senprūšu uztverē) poļu fonēma */l/* – *// /l/* – jau ap XIV. gs. bija realizēta [*ɥ*]-veidā vārda **lasōka // *lasōka* sākumā. Vēl viens apstākļis varēja būt par pamatu tam, ka (poļu) **lasōka // *lasōka* ir bijis atdarināts (senprūšu) **Wosuco* veidā, t. i. [*(ɥ)ō-sukō (v)-?*]. Un proti: senprūšu pomezāņu dialekta rietumu robeža sakrīt gandrīz vai pilnīgi ar *to* lehitu dialektu areāla austrumu robežu, kur netika šķirti *wo-uo- o-* vārda sākumā (sal. K. Dejna op. cit., 102. lpp. + karte N° 4; Topolinska Z. Opisy fonologiczne polskich punktów „Ogólnosłowiańskiego Atlasu Językowego“... Wrocław etc., 1982, 145. lpp.). Liekas, ka līdzīga aina ir vērojama Elbingas vokabulārā, kur vārda sākumā * *vō-* (= ***o-*) **ō-* ir sakrituši un rakstīti ar *Wo-*. Sal.:

Poļu <i>vo-</i>	<i>uo-</i>	<i>o-</i>
<i>uoda</i> <i>uoīna</i> <i>voda</i> <i>vosk</i>	<i>uopata</i> <i>uesos</i>	<i>uofca</i> <i>uokno</i> <i>vofca</i> <i>vokno</i> utt.
Senpr. * <i>vō-</i>	(= austrumbaltu <i>/uo/-</i>)	* <i>ō-</i>
E 789 <i>/?/Wobse</i> E 276 <i>Wolti</i> E 463 <i>Wormyan</i> E 366 <i>Wogonis</i> E 457 <i>Woapis</i>	E 458 <i>Woaltis //</i> <i>// 112 Woltis</i> E 627 <i>Woasis</i>	E 615 <i>Wobalne</i> E 616 <i>Woble</i> E 299 <i>Wobilis</i> E 670 <i>Wobsd'us</i> E 676 <i>Wosee</i> utt.

Poļu izlokšņu dati un senprūšu pomezāņu dialekta dati (sc. Elbingas vokabulārā) liek domāt, ka tāpat poļu izlokšnēm kā pomezāņu dialektam raksturīgs bijis kopējs jauninājums. Vispārējā valodniecībā šādus kopējus jauninājumus mēdz saukt par attīstības paralēlismiem (termins, ko ievēdis Z. Štībers = Zdzisław Stieber: inf. prof. dr. Z. Zagórskis).

E 439 **Milenikis* 'aidenieks' pēc savas morfonoloģiskās uzbūves ir līdzīgs senprūšu slavismam E 701 *Slidenikis* <pirmspoļu *slědbnikъ* 'tracking dog', sal. Levin SEEV 105 s. v. *slidenikis*. Poļu medniecības terminoloģijā vārds *Mylnik* (sk. t. s. Słownik Warszawski II 1083) apzīmē kādu ragainu meža zvēru (briedi?) kas nav laikā zaudējis vai nometis savus ragus (= tātad: kļūdās, sal. poļu *mylić się* 'kļūdīties'). Kašūbu valodā jeb dialektā, vecās paaudzes valodā, *milník* // *milník* (ar Ziemeļpolijas pārskanu $y > i$) apzīmē a. pulksteni, kas rāda nepareizu laiku; b. gaili, kas nedzied laikā (= tātad: kļūdās, sk. augšā); c. ceļa stabu, kas rāda nepareizu virzienu; d. un tml. (sal. Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. — Wrocław etc. 1967 skk., 3. sēj., 169. lpp.). Varbūt tad senprūšu **Milenikis*, ar nozīmi 'zirgs, kas kļūdās', ir kāda rietumslāvu vārda atdarinājums (**mylbnikъ*), kas bijis par pamatu kašūbu nosaukumam *milník* // *milník*? Un tādā gadījumā mūsu acu priekšā būtu kārtējais senprūšu slavisms, kam atbilst kašūbu leksiskā izoglosa.

Piebilstams būtu, st. c., ka tēzi par to, ka Elbingas vokabulārā *W-* tiek dažkārt samainīts grafiski ar *M-*, atzīst arī V. Smočinskis (sk. Starptautiskā baltistu konference. Referātu tēzes. — Vilnius, 1985, 108. lpp.). Pēc viņa uzskatiem E 61 „Tych“ = *Teich* — *Wurs* 'dīķis' (Trautmans APSpr 466; Mažiulis PKP II 17; Endzelīns SPV 278) ir jālasa **Murs*: liet. *mūras* 1. 'durchnässte Erde, Schlamm, Kot, etc.' (Frenkels LEW 419 s. v. *māuras* 1.; 472 s. v. *mūrdyti*), 'īmirkusi, pažliurgusi žemē' — LKŽ VIII 411.

3.0. Garo secinājumu vietā, lai man būtu atļauts izteikt tikai vienu domu: Prūšu tekstu grafikas pētījumos ir nākotnē vēl daudz panākams.

[S. F. KOLBUSZEWSKI]

LES HAPAX LEGÓMENA DU VIEUX-PRUSSIEN

Résumé

Lett. dial. *dungans* // *dunkans* (= lett. litt. *dūkans*) 'bai' est un couronisme dans le letton (cf. Būg a RR III 191, № 16). Puisque dans E les signes graphiques *c* et *t* sont souvent confondus, il est possible d'admettre, pour E 465 *Cūcan* = *Cuncan* „Brun“, la forme [**tunkan*] // [**dungan*]. De la même racine = **dn̥g-* (= ***dh̥ngʷ-*) vient probablement slav. **gnědb* Adj. 'bai sc. en parlant des chevaux' cf. Kolbuszewski S. F. LP XXIX (en préparation).

Les entrées GrA 9/10 et GrG 14 du Petit Dictionnaire de Simon v. Grunau témoignent que les signes graphiques *W-* et *M-* étaient parfois confondus avec *M-* et *W-*. Sur cette base il est permis de supposer que les entrées E 439 *Wilenikis* et E 662 *Mosuco* avaient originairement la forme suivante: *, „Milenikis“ et *, „Wosuco“. Quant au v. -pruss. E 662 *wosuco* „Wesele“ = 'belette' [(*y*)*ōsukō* (*v*)-?] c'est certainement „une transposition graphique“ de nord-pol. **lasōka* // **lasō-*

ka 'belette'. Le phonème initial /l/- // /l/- du lexème polonais était probablement réalisé comme [l] // [ɫ]; dans la phonie v. -pruss. il a été trouvé par l'auteur allemand du E, égal à [ɫ]-prothétique et par conséquent, noté par „W-“. Il semble qu'il y ait aussi l'influence de la confusion, dans les dialectes polonais avoisinant le dialect v. -pruss. pomézanien, *wo- lo- o-*. Dans le pomézanien la confusion parallèle (= est-balt. *vo- uo- o-* initial) est attestée et notée par „Wo-“ initial: cf. *Wogonis : Wo/a/ltis : Wobalne*. — Il semble prouvé que v.-pruss. E 439 *milenikis* „Czeldenp-fert“ = 'cheval ambleur' est un emprunt des dialectes du territoire kachoube: cf. kach. *milńik* / 'entre autres: coq qui ne chante pas au temps juste (= qui se trompe)': pol. *mylić się* 'se tromper'.